

בין סופר לחייט: הרומן החי על המת של אהרן מגד כפרשנות ספרותית לסיפור "המלבוש" של ש"י עגנון

הקדמה

שתי היצירות שבהן עוסק מאמר זה – הסיפור "המלבוש"¹ מאת ש"י עגנון (1887-1970) והרומן החי על המת² מאת אהרן מגד (1920-2016) – הן שתי יצירות ספרותיות שונות ורחוקות מאוד זו מזו, ובמבט ראשון קשה לראות קשר ביניהן. "המלבוש" הוא סיפור קצר, שעלילתו מתרחשת במשך שלושה ימים רצופים, והוא עוסק בחייט יהודי שהתבקש להכין מלבוש בעבור השר. השר ועבריו דוחקים בו לסיים את מלאכתו, אך הוא מסיח דעתו ודוחה את עבודתו בתירוצים שונים. החי על המת הוא רומן מורכב ומסועף, שיש בו הרבה עלילות משנה,³ והוא נע בין שני גיבורים ושני צירי זמן שונים: יונס רבינוביץ (החי), הוא סופר צעיר מן הבוהמה הספרותית התל-אביבית, המתבקש לכתוב ביוגרפיה על אברהם דירוב (המת), גיבור נערץ שעלה ארצה בעלייה השלישית, ומתקשה להוציא לפועל את משימתו. סיפורו של עגנון

* תודתי נתונה לד"ר עדן הכהן ולשני הקוראים האנונימיים מטעם מערכת ביקורת ופרשנות על הערותיהם.

1 ש"י עגנון, עד הנה, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ח, עמ' שה-שכ. הסיפור פורסם לראשונה בגיליון ערב ר"ה תשי"א של עיתון הארץ.

2 אהרן מגד, החי על המת, תל-אביב: עם עובד, 1965, עמ' 229.

3 לדעתו של הולצמן בעלילת החי על המת נשזרים לפחות שישה קווי עלילה הנמסרים באופן סימולטאני ונוסף על כך משולבות עוד כמה עלילות משנה. ראו: אבנר הולצמן, "הביוגרפיה שלא נכתבה: החי על המת – מפתח ליצירתו של אהרן מגד", ספר ישראל לזין – קובץ מחקרים בספרות העברית לדורותיה, ערכו: ראובן צור וטובה רוזן, תל-אביב: מכון כץ, 1994, עמ' 105-121; שם, עמ' 108-109.

נושא אופי של מעין מעשייה עממית בעלת יסודות פנטסטיים, שהיא בבחינת אלגוריה דתית, ואילו הרומן של מגד הוא רומן חברתי ריאליסטי. למרות האופי והסגנון הספרותי השונה המאפיין כל אחת מהיצירות הללו, ולמרות השוני בעלילותיהן ובעולם המתואר בכל אחת מהן, ברצוני להצביע על דמיון ועל "שיח" המתקיים ביניהן, המעידים על ההשפעה שהייתה לסיפורו של עגנון על הרומן של מגד.

השפעה ספרותית ואינטר־טקסטואליות

הרולד בלום (Harold Bloom), מבכירי התיאורטיקנים של הספרות בארצות הברית במאה העשרים, בספרו חרדת ההשפעה, מסביר כי "כל יצירה חדשה, בין אם היא מציגה את עצמה ככזו ובין אם לאו, היא בגדר קולאז', אוסף של מרכיבים ושיירים, סידור מחדש של נושאים, מוטיבים ודימויים קודמים הנטולים מיצירות אחרות. המשורר אינו עפרוני ואינו זמיר. המשורר הוא עורב חטפן".⁴ ובהמשך הוא קובע: "באותה עת שבה המשורר החדש מתרחק מהיצירה המוקדמת – מתיק, הופך, מרוקן, מחליש, מגביל או מנשל את שיר ההורה – הוא נותר כבול בחבלים הטבוריים של שושלתו הספרותית".⁵ בדבריו של בלום בא לידי ביטוי המתח בין הרצון של המשורר הצעיר ("הבן") להתנתק מההשפעה הספרותית ("מ"שירההורה"), לבין חוסר יכולתו לעשות זאת. על פי בלום, יחסי ההשפעה הספרותית הם יחסים כוחניים. האיבה האדיפאלית של הבן כלפי אביו היא המנגנון העיקרי של ייצור הספרות. הרעיון המרכזי בתפיסתו של בלום הוא שכל משורר מאוחר קורא קריאה "מוטעית" את יצירות קודמו, ומתוך קריאה מוטעית־בכוונה זו צומחת יצירתו שלו. בלום משרטט קווים למאבק, שאותו הוא מתאר כבעל אופי אדיפאלי, המתחולל בין המשוררים ה"חזקים", החותרים לשימור זהותם העצמית, ובין "אבותיהם", המשוררים הקודמים שעם יצירתם עליהם להתמודד. המשוררים המאוחרים מפעילים תחבולות מגוונות, שבלום מתארן כמנגנוני הגנה, כדי להשתחרר מהשפעתם של קודמיהם.

4 הרולד בלום, חרדת ההשפעה: תיאוריה של השירה, תל־אביב: רסלינג, 2008, פורסם לראשונה בשנת 1973, תרגום מאנגלית: עופר שור, עריכה מדעית: שולי ברזילי, עמ' 15-16.

5 שם, עמ' 17.

אחד מתוך ששת מנגנוני ההגנה שבלום מתאר רלוונטי במיוחד לתיאור היחס שבין יצירותיהם של הסופרים אהרן מגד וש"י עגנון, שבהן נדון. הכוונה למנגנון של "השלמה" ו"אנטיזה" – משורר "משלים" באופן אנטי-טטי את קודמו בכך שהוא ממשיך להחזיק במונחיו של זה ולהשתמש בהם, אך באופן אחר (מהופך). הוא משלים את מה שקודמו כביכול לא הצליח להשיג, כאילו המשורר הקודם ("המבשר") לא הצליח להרחיק לכת דיו.⁶ המשורר מעניק לשיר של קודמו תוכן חדש או משמעות אחרת, שהיא במידה מסוימת מהופכת לזו של קודמו. אף על פי שבלום התייחס בדבריו לשירה, דבריו נכונים גם לפרוזה. כפי שנראה בהמשך, הקריאה ברומן החי על המת של מגד על רקע הסיפור "המלבוש" של עגנון משקפת את מנגנון ה"השלמה" וה"אנטיזה" שבלום תיאר.

את התיאוריה של בלום, שניתן לראותה כבסיס תיאורטי למאמר זה, יש לראות על רקע תיאוריות אחרות העוסקות ב"שיח" המתקיים בין טקסטים שונים. התרומה המרכזית של תיאוריית "חרדת ההשפעה" של בלום היא בהעלאת תובנות פסיכולוגיות לגבי תהליך היצירה ובהצגת דגם תיאורטי לתיאור תולדות התפתחותה של השירה. התיאוריה האינטר-טקסטואלית שהתפתחה בהמשך, המזוהה בעיקר עם ז'וליה קריסטבה (Kristeva) ועם רולאן בארת (Barthes), עסקה בזיקות בין טקסטים שונים מתוך הקשר תרבותי רחב יותר; הטקסט נתפס כרשת של סימנים המקיימים שיח גלוי או מובלע עם טקסטים או סימנים אחרים, שעקבותיהם מתגלים בטקסט החדש. קריסטבה, שטבעה את המונח אינטר-טקסטואליות, טענה כי כל טקסט ספוג ברמיזות לטקסטים אחרים, ויצירת טקסט כמוה כיצירת פסיפס של ציטוטים.⁷ קריסטבה התבססה על ההנחה כי הטקסט איננו יכול להתקיים כיחידה אוטונומית הרמטית וכל טקסט מתייחס (מרפרר) למספר רב של טקסטים, כמו גם למערכות סימנים נוספות. בניגוד לבלום, שתיאר את הקשר שבין היוצרים בהווה ובין היוצרים בעבר כציר אנכי, כקשר ליניארי, קריסטבה הצביעה על ציר אנכי ועל ציר אופקי הקיימים במקביל.⁸

6 שם, עמ' 44. בלום מכנה מנגנון זה באמצעות המונח "טסרה" (Tessera).

7 Julia Kristeva, *Revolution in Poetic Language* (Trans.: Margaret Waller), New York: Columbia University Press, 1984, pp. 57-61

8 מחקרה של קריסטבה הושפע ממחקרו של מיכאל באחטין, שחקר את יצירתו של דוסטויבסקי ודן בסוגיית הרומן הפוליפוני – אשר מספר קולות עצמאיים נשמעים בו בעת ובעונה אחת. ראו: מיכאל באחטין, "הרומן הפוליפוני של דוסטויבסקי והארתו בביקורת הספרות", סוגיות הפואטיקה של דוסטויבסקי (מרוסית: מרים בוסנג), תל-אביב: ספרית פועלים, 1978, עמ' 9-50. התיאוריה האינטר-טקסטואלית של

רולנד בארת הושפע ממחקרה של קריסטבה וחיידושו הוא בתפיסת הקורא כמרחב שעליו מוטבעות כל הציטטות היוצרות את היצירה. במאמרו "מות המחבר" הוא מסביר כי הטקסטים מתפקדים בעצמם ללא התייחסות למטרותיו של המחבר ולכוונותיו.⁹ בארת מתאר את הטקסטים כמרחבים רב-ממדיים, אשר בהם מתערבבות ומתנגשות כתיבות שונות, שאף אחת מהן איננה מקורית.¹⁰

למרות תרומתם העצומה של קריסטבה, בארת, ותיאורטיקנים נוספים, לחקר האינטר־טקסטואליות,¹¹ דומה כי דווקא תפיסתו האדיפאלית-פרוידיאנית של בלום, היא היותר מתאימה להבנת הדיאלוג המתנהל בין יצירותיהם של עגנון ומגד.

קריסטבה מהווה מימוש ספציפי לרעיון הכללי שהציג באחטיין. ראו: Kristeva, שם, עמ' 64-65. לדבריה של קריסטבה, הביטוי לביטול ההירארכיות ולהבעת העמדות השונות איננו אך ורק בהצגת הדוברים השונים, אלא גם בהצגת דובר אחד, ששפתו מורכבת מטקסטים קודמים. לטענתה, בן השיח של הסופר הוא הסופר עצמו, אבל כקורא של טקסט אחר.

9 Roland Barthes, "The Death of the Author", *Image, Music, Text* (trans.: Stephen Heath), New York: Hill and Wang, 1977, pp. 147-148. בהקשר זה נזכיר גם את התיאוריה של מישל ריפאטר, שהדגיש את תפקידו המרכזי של הקורא בתהליך המימוש של הטקסט האינטר־טקסטואלי. הוא טוען כי לא רק הטקסט קיים בתהליך זה, אלא גם כל תגובותיו האפשריות של הקורא. ראו: Michael Riffaterre, *Semiotics of Poetry*, Bloomington: Indiana University Press, 1978.

10 בהקשר זה נזכיר גם את התיאוריה של ג'רארד ז'אנט, שטבע את המושג המטפורי פאלימפססט. זהו קלף פפירוס שעליו היו כותבים, מוחקים, כותבים שוב, וחוזר חלילה. מאחר שלעולם לא ניתן למחוק את הכתוב על גבי הפאלימפססט באופן מוחלט, התוצר היה טקסט רב-שכבתי שיש לו תבנית עומק. בדומה לכך, גם הטקסט האינטר־טקסטואלי הוא טקסט רב-שכבתי, שנוצר בו שיח בין השכבות השונות, שכל אחת מהן הותירה בו את עקבותיה. האינטר־טקסטואליות, על פי תפיסתו, היא הנוכחות הקונקרטי של טקסט בתוך טקסט אחר. ראו: Gerard Genette, *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (trans: Channa Newman & Claude Doubinsky), Lincoln NE & London: University of Nebraska Press, 1997, pp. 1-10.

11 ולמרות התרומה הספציפית שעשויה להיות לתיאוריה שלהם להבנת הדיאלוג האינטר־טקסטואלי הנוסף, המתקיים ביצירותיהם של עגנון ומגד עם ספר יונה, כפי שנראה בהמשך.

השפעתו של עגנון

סופרים רבים הושפעו מעגנון¹² וביניהם גם אהרן מגד. אצל כמה מהם ניכרת חרדה מפני ההשפעה הזו. עגנון התווה והאיר את דרכם, אך הוא גם הטיל עליהם את צילו. כמה מהם כתבו "עגנונית" בראשית דרכם, ועבר זמן רב עד שהצליחו להשתחרר מצילו הגדול ולגלות את קולם האישי. גרשון שקד דן בהשפעתם של מגוון סופרים על אהרן מגד ומציין במיוחד את השפעתם של עגנון והזו שבאה לידי ביטוי "לא רק בלשון אלא גם בתבניות ובתכנים"¹³. נורית גוברין קובעת כי "יצירתו של עגנון הייתה אחד הפיגומים שבעזרתם הגיע אהרן מגד לשמיעת קולו העצמי"¹⁴. לדברי גוברין, סופר מושפע רק ממי שיש לו עימו "שורש נשמה" משותף, ממי שהוא מוצא בו "משהו מעצמו"¹⁵. בעיוננו זה ננסה לבחון מהו אותו "משהו מעצמו" שמצא מגד בסיפורו של עגנון, ומהו "שורש הנשמה" המשותף להם.

ברוח דומה כתב גם הסופר גרשון שופמן על השפעות ספרותיות: "אין השפעה מיסוד זר, אלא רק מן הקרוב לך. כאשר קורא אתה סופר שמעורר בך מחדש את הרשמים שלך, את ההרגשות שלך, עד כדי כך שנדמה לך שכך בדיוק ראית אתה – אז נולדת ההשפעה"¹⁶. יש אפוא להוסיף ולשאל מהו היסוד בסיפור של עגנון שעורר במגד את תחושת הקרבה ואת "הרשמים" והרגשות שלו עצמו, שהולידו את ההשפעה, כפי שתיאר שופמן.

12 לדוגמה, הסופר א"ב יהושע העיד על עצמו שהוא אימץ את עגנון כ"אב הספרותי". ראו: א"ב יהושע, "עגנון והספרות העברית הצעירה – עדות אישית", הקיר וההר, תל-אביב: זמורה ביתן, 1989, עמ' 125. גם הסופר עמוס עוז העיד על השפעתו של עגנון עליו: "במשך שנים אחדות התאמצתי להשתחרר מצלו של עגנון, נאבקתי להרחיק את כתיבתי מהשפעותיו, מלשונו הרוויה [...] גם אחרי כל המאמץ להתרחק והמאבק להשתחרר ממנו, עדיין מה שלמדתי מעגנון ודאי מהדהד לא מעט בספרים שכתבתי". ראו: עמוס עוז, סיפור על אהבה וחושך, ירושלים: כתר, 2002, עמ' 96.

13 ראו: גרשון שקד, "החכם על הכסיל – על יצירתו של אהרן מגד", דפים למחקר בספרות 7 (1990), עמ' 163.

14 ראו: נורית גוברין, "קולו של הסופר: בין אהרן מגד לשי" עגנון", מאזנים פו 3 (סיון-תמוז תשע"ב), עמ' 2-6.

15 גוברין מסתמכת בדבריה על דבריו של המשורר יעקב פיכמן על השפעות ספרותיות. ראו: גוברין, קולו של הסופר, שם, עמ' 3.

16 ראו: נורית גוברין, מאופק אל אופק – ג. שופמן חייו ויצירתו, תל-אביב: יחדיו, אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג, כרך ב, עמ' 406.

בריאיין שפורסם לאחר שהוענק לו פרס ירושלים ע"ש עגנון על ספרו עולל (1996), הנושא את הכותרת: "עשרה דברים שהשפיעו עלי", הזכיר אהרן מגד את ההשפעה שהשפיעו עליו ביאליק, טשרניחובסקי, עגנון, הזו, שלונסקי ואלתרמן. מבין כולם מגד מדגיש במיוחד את מקומו של עגנון: "זכותו של עגנון היא, שמתוך שאתה נתפס לסיפור המעשה שלו, השובה לב, נעשית לשונו מורגלת לך כאילו הייתה שלך. שני דברים גדולים אתה למד ממנו: שמלים עתיקות עשויות להיות רבות משמעויות: ושבעברית של מדרשים וספרי יראים אפשר לכתוב ספרות 'מודרנית' לעילא ולעילא, על כל הדקויות והמורכבות של נפש האדם".¹⁷ בדבריו אלו של מגד בולטים שני הקטבים של ההשפעה: מצד אחד, חרדת ההשפעה, הנרמזת במשפט: "נעשית לשונו מורגלת לך כאילו הייתה שלך".¹⁸ כלומר, מבלי דעת, אתה מדבר "עגנונית"... ומצד שני, מה שגוברין מכנה "חדוות ההשפעה", דהיינו, האתגר שבכתיבה ספרותית מודרנית בהשראת המקורות הקדומים ולשונם.

במאמר זה ברצוני לבחון את מהותה ואופייה של ההשפעה שהייתה לסיפור "המלבוש" של עגנון על הרומן החי על המת של מגד. להשפעה הספרותית יש פה ממד נוסף; שתי היצירות הללו נכתבו בהשראת אותו מקור קדום. שתיהן "משוחחות" – כל אחת בדרכה שלה – עם ספר יונה.

סיפור "המלבוש" מאת ש"י עגנון

גיבור הסיפור הוא ר' ישראל החייט,¹⁹ אשר בידיו מפקיד השר בגד שעליו לתקנו ולהחזירו מתוקן ונקי. "המלבוש" הוא סיפור על חייט שאיננו מצליח במשימתו, או שליחותו. "עם פנות היום", החייט, שכבר "זקן היה", הגיע להכרה שבזבז את זמנו ואת חייו בעיסוק בדברים טפלים ועליו להשלים את המלאכה שהתחייב לה. למרות זאת, הוא בורח מן המשימה המוטלת עליו. אף שהשר ועבדיו דוחקים בו לסיים את הכנת המלבוש ולהחזירו לבעליו, ולמרות ידיעתו שהוא עתיד ליתן את הדין לפני השר, הוא דוחה את עבודתו

17 נורית גוברין, אהרן מגד: חסד החיים, דיוקנו של בן-הארץ כסופר עברי, ירושלים: כרמל, תשע"ב, עמ' 179-189.

18 מגד גזז את סיפורו "מטען של שוורים" מפני שהרגיש שלשונו שם מושפעת מאוד מעגנון ומהזו. ראו: גוברין, קולו של הסופר (לעיל הערה 14), עמ' 4.

19 לדעתו של שקד, שמו של הגיבור מדגיש את אלמוניותה וכלליותה של הדמות שהיא כמין "כל אדם", שמסעה מייצג את דרכו של האדם בעולם. ראו: גרשון שקד, "גלוי וסמוי בסיפור", אמנות הסיפור של עגנון, תל-אביב: ספריית פועלים, 1973, עמ' 89-132 (שם, עמ' 127).

בתירוצים שונים ומסיח את דעתו מן המלאכה. מכיוון שלא סיים את מלאכתו במועד, מגיעים עבדי השר האכזרים וגוררים אותו לבית השר, לחדר צר וארוך, שמתואר בסגנון מקאברי-סוריאליסטי ומזכיר קבר, ומאיימים עליו. אף שהחייט מקבל ארכה לסיום המלאכה, שוב הוא נכשל במשימה בשל כל מיני עיכובים כמו אכילה, שתייה, פטפוט עם האישה, ובעיקר, הרהוריו הרבים המעכבים אותו. בסופו של דבר החייט איננו עושה כבגד את התיקון הדרוש, ולא זו בלבד, אלא שהוא אף מטנפו ומכתימו. הכתמת הבגד מסמלת את החטא.²⁰ בסיפור "המלבוש" ניכר הדהוד של מאמר חז"ל הידוע מפרקי אבות "הזמן קצר והמלאכה מרובה, והפועלים עצלים ובעל הבית דוחק" (אבות ב, טו). בעל הבית הוא הקב"ה, המלאכה – קיום המצוות, הפועלים – בני האדם, הזמן הקצר – החיים. משל זה, המבטא את מוגבלותו של האדם המתאפיין בעצלותו ובזמניותו, מופיע בסיפורו של עגנון באופן ציורי ומטפורי ונמשל ליחסים בין בעל בית לבין פועלים שעצלותם וקוצר זמנם מעכבים את סיום מלאכתם. אופיו האלגורי של הסיפור "המלבוש" הוא גלוי;²¹ בתחילת הסיפור נאמר על השר ועבדיו: "חסדי השר מרובים אבל עבדיו קשים ואכזרים" (עמ' שז). ובהמשך האלגוריה מתפרשת: "אמת שהקדוש ברוך הוא רחמני, אבל עבדיו אלו מלאכי חבלה רעים וקשים ומרים ואכזרים. למעלה כמו למטה" (עמ' שכ). דהיינו, השר הוא הקב"ה והחייט (ששמו ר' ישראל), מייצג כל אדם מישראל. המלבוש שנמסר לו לתיקון, שעליו לשומרו ולהחזירו בבוא יומו נקי ומתוקן, מסמל את הנשמה²² שניתנה לו כפיקדון. תמונת יסוד של מלבוש שנמסר לאדם כפיקדון מופיעה בכמה סיפורים מדרשיים שהסיפור "המלבוש" מדהד אותם.²³

20 ראו לדוגמה: ירמיהו ב, כב וישעיהו א, יח.

21 עיקרי הדברים המובאים כאן ביחס לסיפור "המלבוש" מבוססים על מאמרו של אהרן מגד שנדון בו בהמשך: אהרן מגד, "שש נפשות מחפשות מוצא", מאזנים כג, ב (יולי 1966), עמ' 139-147 (ההתייחסות לסיפור המלבוש – בעמ' 144-147), וכן על מאמרו של גרשון שקד, גלוי וסמוי (לעיל, הערה 19). לדברי שקד, הטקסט הסמוי של סיפור המלבוש "תלוי בעיקר במסורות יהודיות שונות, המשמשות תשתית לטקסט הגלוי. זה האחרון מממש ציורים וציורפים שיש להם במסורת משמעות אלגורית" (שם, עמ' 130).

22 לפי פירושו של צחי וייס מאחר שהמלבוש מיועד לשר ולא לחייט, מדובר במלבושו של האל, רעיון המופיע במדרשים ובספרי קבלה. ראו: צחי וייס, 'מות השכינה' ביצירת ש"י עגנון – קריאה בארבעה סיפורים ובמקורותיהם, הוצאת אוניברסיטת בראילן, 2009, פרק שלישי: המלבוש, עמ' 70-91.

23 לדוגמה, ראו: בבלי, שבת קנב ע"ב.

החזרה המרובה הקיימת בסיפור על פעלים מן השורש תק"ן והמשפט "כל זמן שאינם באים אתקן משהו" (עמ' שו) מרמזים לסיפור החסידי על סנדלר שהיה יושב ומתקן נעליים לאור הנר עד חצות ליל. לשאלתו של ר' ישראל מסלאנט שעבר על פתחו ושאלו מדוע הוא טורח עד שעה מאוחרת כל כך, השיב הסנדלר שכל זמן שהנר דולק עוד אפשר לתקן. הסיפור אפוף חרדה מפני יום הדין ומפני המוות הקרב. הביטוי "עם פנות היום" – המהדהד את הפיוט הנאמר בתפילת נעילה ואת הפסוק "אוי לנו כי פנה היום" (ירמיהו ו, ד), מרמז ליום הכיפורים. שעת הנעילה היא ההזדמנות האחרונה לחזרה בתשובה. הרמיזה לספר יונה²⁴ מחזקת את אוירת התשובה.

מדוע החייט איננו מצליח במלאכת התיקון? דומה כי הסחות הדעת ופיתויי היצר; המאכל, המשתה וכו', אינם הסיבה אלא התוצאה.²⁵ הסיבה האמיתית היא שכל זמן שהחייט מהרהר הוא איננו יכול לתקן: "מה זה שאני עומד וחושב מחשבות?" הוא שואל את עצמו, "יבוא עלי אם מיום שיצאתי מבטן אמי אם הרביתי כל כך במחשבות. תמה אני על המחקרים שכל ימיהם מחשבות. מה תועלת לנו מן המחשבות? לא די שיש בהן משום ביטול זמן, אלא שמסיעות את הדעת מן העיקר, כגון אני שמרוב מחשבות סילקתי דעתי מן המלבוש" (עמ' שיא). חטאו של החייט הוא אפוא בעצם מחשבותיו והרהוריו המשקפים את ספקנותו. חוסר יכולתו לתקן נובע מהתערערותה של האמונה הדתית התמימה. זאת ועוד, בעקבות מחשבות הכפירה העולות במוחו הוא מתחיל לחטוא בחטאים שונים ואף תפילתו משתבשת: "לא עלתה לו תפילתו יפה, מחמת מחשבותיו שהיו זוממות והולכות" (עמ' שיד). דומה כי תת המודע שלו, שאיננו שלם עם התיקון, מנע בעדו מלהשלים את תפירת המלבוש.

זיקתו של "המלבוש" לספר יונה

הרמיזה לספר יונה עולה בכירור בסיומו של הסיפור, הנושא אופי פנטסטי. בדומה ליונה הנביא שהדג בלע אותו ואחר כך הקיא אותו החוצה (יונה ב, א, יא), כאשר החייט יורד לנהר כדי לכבס את המלבוש שהוכתם, בא דג גדול

24 את ספר יונה, המתאר את החזרה בתשובה של אנשי נינוה, קוראים כהפטרה לתפילת מנחה של יום הכיפורים.

25 ראו: אהרן מגד, "שש נפשות", ב (לעיל הערה 21), עמ' 145. ברוח דומה טוען שקד, כי הסיפור הוא ביטוי הולם לתסכול הדתי של האדם המכיר בפרדוקס הטמון בתביעה הדתית שאינה מתאימה לכוחו המוגבל. הוא לא מסוגל לעמוד בה ולכן נידון למצבתמיד סיוזיפי; לתבוע מעצמו ייעור שהוא למעלה מכוח אנוש. ראו: שקד, גלוי וסמוי (לעיל הערה 19), עמ' 130.

בין סופר לחייט: הרומן החי על המת של אהרן מגד

ובולע את המלבוש: "נטל החייט את המלבוש והלך אצל הנהר. כיבס את המלבוש במים טהורים והניחו על שפת הנהר להתייבש כשהוא אומר לעצמו, טוב שלא קבע לי השר זמן. יתייבש המלבוש ואחזור עמו לביתי ואקח מגהץ ואגהץ אותו יפה יפה. בא דג ובלע את המלבוש. קפץ החייט לתוך הנהר ורץ אחר הדג. רדף אחריו החייט. שחה הדג לתוך המים ונתעלם" (עמ' שיט). כאשר החייט מנסה להציל את המלבוש שבלע הדג, הוא טובע למוות, ובסופו של דבר, המים מקיאים החוצה את גופתו: "לסוף אבדו כל עשתונותיו ואבדו כחו. צלל במים אדירים ולא מצא ידיו ורגליו לצאת. לסוף כמה ימים הקיאו אותו המים ליבשה. לסוף כמה ימים מצאו את גופו. הלבישו אותו בגדי עולם והביאוהו לקבורה" (עמ' שכ).

בדומה ליונה הנביא שברח מהשליחות שהאל הטיל עליו, גם החייט העגנוני בורח מליחותו הדתית.²⁶ כמו יונה שהיה בבטן הדגה כתינוק ברחם אימו, המתקשה לשאת באחריות המוטלת עליו, גם ר' ישראל החייט, ש"כאילו היה שרוי במעי אימו", מתאפיין בפאסיביות, בחוסר אונים ובחוסר יכולת לממש את המשימה המוטלת עליו. הוא אדם חלש שמרבה להרהר וממעט לעשות. ובדומה ליונה הנוטה להירדם (יונה א, ה-ו), גם ר' ישראל החייט בורח אל עולם השינה: "התחילו עיניו מתקשרות בשינה, אף עצמותיו הישנות התחילו מנמנמות בתוך הבשר הרפה, שכח החייט את השר ושכח את המלבוש והוריד ראשו על לבו והיה יושב לו כאילו היה שרוי במעי אמו..." (עמ' שו). ובהמשך: "שוב נתנמנמתי, או עדיין ער אני. עם שהוא מפקפק אם הוא ער אם הוא ישן נפלה עליו שינה ונתנמנם ונרדם" (עמ' שיד).

פרשנותו של אהרן מגד לסיפור "המלבוש"

התייחסותו של מגד לסיפור "המלבוש" מופיעה במסגרת מאמר מקיף ורחב יריעה הנושא את הכותרת "שש נפשות מחפשות מוצא", שהתפרסם בשני המשכים בחודשים סיוון-תמוז תשכ"ו (יוני-יולי 1966), בכתב העת מאזנים.²⁷ במאמרו זה, מגד קורא בסיפור "המלבוש" על רקע כמה מיצירותיהם של גדולי

26 על ההשוואה בין הסיפור "המלבוש" לספר יונה ראו: אהרן מגד, "שש נפשות", ב (לעיל הערה 21), עמ' 146-147. לדברי שקד, פרקים מתוך "מדרש יונה" משמשים כאחד מן המקורות לטקסט הסמוי של "המלבוש". ראו: שקד, גלוי וסמוי (לעיל הערה 21), עמ' 123.

27 אהרן מגד, "שש נפשות מחפשות מוצא", מאזנים כג א (יוני 1966), עמ' 7-14, מאזנים כג ב (יולי 1966), עמ' 139-147.

הספרות המודרנית ("האדרת" ו"החוטם" מאת גוגול, "הכפיל" ו"רשימות מן המחותרת" מאת דוסטויבסקי, "גזרהדין" ו"הגלגול" מאת קפקא, "ווידויו של זאנו" מאת איטאלו סוואָוֹ וְעוֹד), ועל רקע ספר יונה. המודעות למסגרת שבתוכה מגד כותב במאמרו על סיפור "המלבוש" – משמעותית לבחינת הדיאלוג שהוא מנהל עם הסיפור הזה ברומן שלו; לתפיסתו של מגד, בכל היצירות הללו מתואר "מצב אנושי" המייצג מציאות אקזיסטנציאליסטית חסרת מוצא.

בפתח מאמרו מגד בוחן את גיבורי יצירותיהם של גוגול, דוסטויבסקי וקפקא, שהצד השווה ביניהם הוא מעמדם העלוב בחברה שבה הם חיים. מדובר בפקידים מדרגה נמוכה הכפופים לממונים עליהם, החיים חיי שגרה אפורה, מדכאה, שאין ממנה מוצא, וכל ניסיונותיהם לפרוץ את השגרה העלובה כושלים. זוהי שושלת המורכבת מ"פקידים קטנים", שמגד מגדירם כ"אנטיגיבורים", והמוצא היחיד שלהם הוא בריחה מן המציאות, בריחה שאין בה פתרון.²⁸

לדברי מגד, גם החייט, גיבור "המלבוש" הוא 'איש קטן', או אם להשתמש במטבע המודרני הרגיל, הוא 'אנטיגיבור'.²⁹ החייט שרוי במצב שהוא איננו יכול להיחלץ ממנו, ואת טביעתו, בסיום הסיפור, מגד מתאר כמוות שאין בו פתרון או גאולה. לדבריו, המים שהיו צריכים לטהר את המלבוש, טיהרו את הגוף, טיהור שלאחר המוות, אבל "כפרה אין בזה וגאולה אין בזה [...] החייט איחר את מועד התשובה".³⁰ מגד מוסיף כי "הפירוש האלגורי בלבד לסיפור משל זה, שאין ספק שהוא משתמע מתוכרעצמו, ממעט אותו. יש בו הרבה יותר מזה [...] חטאו של החייט [...] איננו תוצאה של מעשה, אלא תוצאה של מצב. שלא ברצונו הוא שרוי במצב של חטא, שאין בכוחו להיחלץ ממנו ואין הדבר תלוי בו כלל. על אף כוונותיו הטובות, על אף אופיו, שאין בו שום רמז כי היה בו רבב, אין בידו לתקן את הטעון תיקון"³¹ (ההדגשות במקור). מגד

28 שם, א, עמ' 7. לדברי מגד, שושלת הגיבורים הללו כופרת כביכול, בהנחה האריסטוטלית שהטרגדיה מחקה אנשים מטיפוס נעלה. לדבריו, סבלו של "האיש הקטן", זה שרגילים לכנותו "האנטי גיבור", המתואר ביצירות אלו טראגי הרבה יותר מזה המבוטא בדרמה הקלאסית, משום שאין לו מוצא עליוני פעילות במובן האריסטוטלי. לדברי מגד, מבחינה ספרותית, יש דמיון בין הגיבורים הללו, שכאילו "נולדו זה מזה", ובין גיבורי יצירותיהם של יוצרים מאוחרים יותר (צ'כוב, קאמי, בקט ועוד) שהמשיכו אותם.

29 שם, ב, עמ' 146.

30 שם.

31 שם.

טוען כי מבחינה זו, הסיפור "המלבוש", שלכאורה דן בשאלה דתית נצחית, מצטרף לשורת הסיפורים על "המצב האנושי" של האדם המודרני, אותו אדם שנשמת מתחת רגליו הבסיס המוצק של האמונה השלמה והתמה בהשגחה. מגד משווה בין החייט של עגנון לגיבורי יצירותיהם של גוגול וקפקא מהיבט נוסף: "כמו אקאקי של 'האדרת', וגריגור סמסא של 'הגלגול', יש עליו אימת הסמכויות העליונות, שאין הוא יכול לשרות עמהן, וכמוהם הוא נתון בצינוק המדכא של הווייתו, שרק המוות משחררו ממנו, אך אין בו גאולה".³²

מגד מוסיף כי את האיכות האנושית הנמצאת בכל הגיבורים הללו אפשר למצוא ביצירה שנכתבה דורות רבים קודם לכן, בדמותו של יונה, שהוא מתארו כ"אבטיפוס של ה'אנטיגיבור' במשמעות המודרנית ביותר והמורכבת ביותר של מושג זה".³³ לדברי מגד עצם השם "יונה" מרמז על אופי סביל בעל יסוד נשי מובהק. יונה הוא "האדם השותק", שההימנעות מפעולה ומדיבור היא תכונתו הבולטת. יונה הוא אדם סובל, שאין לו מפלט מסבלו. הוא שרוי במצב של כמיהה למוות, ובאור זה יש לראות את בריחותיו. לדברי מגד "הדבר המפליא ביותר בספר יונה לגבי הקורא בן ימינו הוא הקירבה בין המצב האנושי של יונה לבין מצבם האנושי של גיבורי הספרות המודרנית המאוחרת ביותר, של ולאדימיר ואסטראגון למשל, במחכים לגודו, או של הזר של קאמי. מצבו הוא קיצוני אפילו משלהם.³⁴ יונה הוא היחיד בעולם הדיאליטי של ימיר קדם, שאינו כפוף לא-לוהות ואף אינו כופר בה. ניתוק קשר חל בינו ובינה".³⁵

לדברי מגד, "המלבוש", בדומה לסיפור יונה, מסתיים בסיומן שאלה, וסיומן השאלה הזה מאפיין גם את יתר היצירות שבהן הוא עוסק במאמרו, המתארות את אובדן הוודאות שבני האדם יכולים למצוא בחייהם, בין על-ידי האל ובין על-ידי אדם.

בחינת המלבוש על רקע "שורת הסיפורים על 'המצב האנושי'" מהווה רקע להצגת פרשנותו הייחודית-החדשה של מגד לסיפור "המלבוש", שתוצג להלן, שהיא הבסיס לבחינת הזיקה בין הסיפור "המלבוש" לרומן החי על המת, העומדת במרכז עיונו זה. לדברי מגד המשמעות הדתית-חסידיית³⁶ של הסיפור

32 שם, ב, עמ' 147.

33 שם, א, עמ' 8.

34 שם, א, עמ' 9.

35 שם, א, עמ' 9-10.

36 אף שבתחילת מאמרו מגד מביא את הפירוש האלגורי החסידי-אמוני התמים (לפיו הסיפור מתאר את כישלוננו הדתי של האדם היהודי שאיננו מצליח לעמוד בפיתוי היצר ואיננו מסוגל לקחת אחריות על חייו), מהמשכו של המאמר משתמע כי מגד מתרחק מפירוש תמים זה. הטקסט העגנוני מבליע בתוכו אירוניה ביחס לפרשנות

"המלבוש" – גלויה, ובמאמרו הוא מציע פרשנות נוספת: "אפשר לקרוא את הסיפור במישור אחר, שאינו מבטל את הראשון, והוא מישור סובייקטיבי יותר: המלאכה שלא נשלמה היא מלאכת הסופר עצמו. כל הימים הוא מתכוון להשלימה ולהוציאה מתוקנת מתחת ידו, ואין הוא מצליח מסיבות התלויות ברעצמו. היום כבר פונה לערוב, ושעתו קרבה, וכל ניסיונותיו עולים בתוהו, כאילו השטן מעכב. אם נראה את מלאכת היצירה של הסופר, או של האומן בכלל, כייעוד, כלומר, שליחות שהופקדה בידו מטעם ההשגחה העליונה, תפקיד שיש בו מן הקדושה, והוא דורש את כל הנפש ואמונה שלימה, הרי ששני המישורים, הדתי-אוניברסאלי והאישי – חופפים זה את זה, ומעמיקים זה את זה".³⁷ כפי שנראה בהמשך, פרשנותו הארספואטית של מגד לסיפור "המלבוש", העוסק בחייט שאינו מצליח לתקן בגד, מתממשת ברומן שהוא כתב על סופר שאינו מצליח לכתוב ספר.

הרומן החי על המת מאת אהרן מגד

ברומן החי על המת ישנו שילוב בין ההתבוננות במציאות החברתית³⁸ לבין העיסוק הרפלקסיבי של הספרות בעצמה ובתחבולותיה.³⁹ גיבור הרומן הוא יונה/יונס רבינוביץ, סופר צעיר שעלה לגדולה לאחר שפרק מתוך ספר שתכנן לכתוב, הנושא את הכותרת "גיבור דורנו", נתפרסם בעיתון בשלושה חלקים. הפרק זיכה את יונס הצעיר בשבחים רבים וכמה מבקרי ספרות מיהרו להכתיר אותו ככוכב עולה בשמי הספרות העברית.⁴⁰ בעקבות זאת, יונס מקבל הצעה

האמונית-התמימה; משתמע כי כישלונותיו של הגיבור, המביאים בסופו של דבר למותו, נעוצים לא רק באופיו, אלא גם באופייה הקשה, ואף האכזרי, של ההשגחה העליונה.

37 ראו: אהרן מגד, "שש נפשות", ב (לעיל הערה 21), עמ' 145.

38 'כהן, בפתח המונוגרפיה שלו על מגד, כותב כי "אהרן מגד הוא ציירו של הדור". ראו: ישראל כהן, "פרקי אהרן מגד", כתבים ג: מונוגרפיות, תל-אביב: עקד, 1976, עמ' 201.

39 הולצמן טוען כי הרומן החי על המת "בוהן את הספרות עצמה, את המתח בין אמת לבדיה, ואת גבולות יכולתו ואפשרויותיו של המדיום האומנותי". ראו: הולצמן, לעיל הערה 3, עמ' 112. במאמרו הוא מחלק את השאלות הארספואטיות שהרומן דן בהן לחמישה סעיפים עיקריים. שם, עמ' 112-115.

40 יונס עצמו מתייחס באירוניה להצלחתו של הפרק מתוך "גיבור דורנו": "כדאי אולי שאומר כמה דברים על אותו פרק מ'גיבור דורנו', שזיכני בשבחים, בלחיצות יד לאין ספור, בטפיחות על שכם; אותו פרק שכמה מבקרים האצים לגלות 'כשרונות'

בין סופר לחייט: הרומן החי על המת של אהרן מגד

מחמיאה: לכתוב ספר ביוגרפיה על חייו של אברהם/אברשה דוידוב, מגיבורי העלייה השלישית, דמות הרואית, כמעט מיתית. יונס קיבל על עצמו את כתיבת הספר (השליחות), אך הוא איננו מצליח במשימתו.⁴¹ למעשה, הספר הוא על איכתיבתו של הספר, כפי שמסביר יונס בשיחתו עם אחת הדמויות ברומן:

— אני כותב סיפור על ספר שלא כתבתי. [...]

רצית לכתוב ולא כתבת?

כן. רציתי את הספר והספר לא רצה אותי.

למה לא רצה אותך? [...]

על זה אני כותב. (עמ' 210)

ברומן החי על המת ישנם שני גיבורים: יונס רבינוביץ, הסופר הצעיר (החי), ואברשה דוידוב, "הגיבור הלאומי" (המת). דוידוב היה גיבור נערץ בתולדות ההתיישבות החדשה בארץ ישראל. לאחר הלווייתו של דוידוב, המו"ל של הוצאת הספרים מציע ליונס משכורת חודשית למשך שנה וחצי כמקדמה על חשבון הרווחים מהספר שיכתוב. יונס נענה בחיוב ויוצא לפגוש באנשים שונים שהכירו את דוידוב כדי לאסוף עדויות על חייו. במהלך שנה וחצי יונס מתעד את דבריהם, אולם הוא אינו מצליח להגיע לשלב כתיבת הספר. למעשה, הספר דן באי יכולתו של יונס לכתוב את הספר. את רוב זמנו הוא מבלה בבטלה ביים ובחברת חבריו המשוררים המתכנסים במקום בשם "המרתף", מקריאים את שיריהם ומשתכרים. למרות זאת, הוא ממשיך לנצל את השכר שהוקצב לו, עד שהוא נתבע לדין על אימילוי התחייבותו. הוא חי אפוא "על המת"⁴² כפי שמעידה כותרתו של הרומן, פשוטו כמשמעו.⁴³

חדשים, עטו עליו כתרנגולת על גרגר של דוחן, הביעו התפעלותם ממנו בלשון 'הנה, דרך כוכב!' — ושאני עצמי... אני עצמי סבור שלא הבינוהו כראוי, על כן שיבחוהו כל כך" (עמ' 20).

41 מבקרי ספרות שונים הצביעו על פרשה בביוגרפיה האישית של אהרן מגד הדומה למתואר ברומן החי על המת: אהרן מגד התבקש לכתוב ביוגרפיה על יצחק שדה, ולשם כך ערך שורת ראיונות וכו', אך בסופו של דבר, הספר לא יצא לאור. דמותו של דוידוב, טענו, מבוססת על דמותו של יצחק שדה. מגד עצמו הפריך את הזיהוי הזה. ראו: הולצמן, לעיל הערה 3, עמ' 115-116. לדברי הולצמן דוידוב הוא בפירוש דמות בדויה, שפרטי חייו של יצחק שדה הם חלק מהחומרים ששימשו לבניינה.

42 יונס כונה עלידי ידידו נקדימון בשם נקרופאג, כלומר, אוכל מתים, דהיינו "חי על המת".

43 יחסי ה"טפילות" שבין יונס לדוידוב, שמזכרו הוא מתפרנס, מקבילים ליחסים שבין יונס לפסל פולישוק, איש העמל מדור המייסדים, שמייד אחרי מותו יונס יורש את

באחד הימים יונס מאבד את התיק המכיל את עשרים ושבע העדויות שאסף. העלילה מתרחשת לאחר שעבר המועד שהיה אמור להיות מוקדש לעבודה על הספר, לאחר שיונס לא הגיש את כתב היד ונתבע בבית משפט. על יונס לעמוד למשפט על שלקח שכר חודשי עבור כתיבת ספר ולא עמד במשימה. דומה כי ידע מראש שלא יעמוד במשימה זו. אולם המשפט הוא גם בין הסופר לבין עצמו: יונס, שהספר כולו הוא למעשה וידוי שלו, יודע "שאני החי, אשר התחייבתי לכתוב על המת, ביזיתי את כבוד החיים וחיללתי את שם המת" (עמ' 57).

זאת ועוד, אייהכתיבה נתפסת כבגידה בעצם השליחות החברתית-לאומית, להאדיר דמויות מופת ציוניות. ובמישור אחר, החטא הקדמון של יונס הוא עצם ההיענות שלו לכתיבה על-פי הזמנה, הפוגעת בחופש האומנותי. ברוח זו מעיד בבית-המשפט "מוזכיר-הכבוד" הקשיש של אגודת הסופרים: "שום סופר המכבד את עצמו לא היה מתחייב לשום דבר" (עמ' 120).

אברהם (אברשה) דוידוב הוא אב טיפוס של דמות הגיבור הלאומי ההירואי; הוא עלה ארצה ברגל, עבד כחלוץ בגדוד העבודה, סלל כבישים, השתתף בהגנה במאורעות תרפ"ט, עבד כשומר, העלה לארץ מעפילים ועוד. לאחר מלחמת העצמאות, שבה נהרג בנו, יצא למדבר לסלול את כביש באר שבע-סדום ושם מצא את מותו. עם זאת, בשלב מסוים נושרת המסכה מפניו של דוידוב והיבטים אנושיים שליליים נחשפים בדמותו. מסתבר כי הוא היה מנוכר ומנותק מבני משפחתו ששילמו מחיר כבד על פועלו. העדות הקשה ביותר נשמעת מפי צפורה אלמנתו; היא שואלת את יונס: "האם ייתכן שאדם יאהב את כל עם ישראל, את כל האנושות, ולא יאהב את משפחתו?" (עמ' 227). ככל שהתרבו שיחותיו של יונס עם מכריו של דוידוב, כך הלכה והתנפצה דמותו. העדויות חיבלו באגדה והפכו את הדמות לבשר ודם בעל חולשות.

חררו. המשמעות הסמלית של הקבלה זו באה לידי ביטוי בתיאור הפסל העטוף שק, הניצב בפתח חדרו של יונס, וכשהוא מנסה להסיר את הכיסוי מעל הפסל נתלשים חלקים מן הפנים עצמם. יונס מגיב על כך ואומר: "לעולם לא אדע עוד, כנראה, צלמו של מי ניצב לפתחיי" (עמ' 223). משפט זה מתאים לדוידוב, שהעדויות השונות על אודותיו הסירו את המסכה מפניו, לא פחות מאשר לפולישוק ופסלו (על משמעות פסלו של פולישוק ועל האנאלוגיה בינו ובין דוידוב ראו: יוסף אורן, "פסלים מגולפים במילים [שלושה שימושים בפסלים ברומאן הישראלי]", מאזנים סד 3-4, חשוון-כסלו תש"ן, 1989, עמ' 54-55). זאת ועוד, פסלו של פולישוק, שמלאכתו לא הושלמה (עמ' 9), מקביל לביוגרפיה על דוידוב שמלאכת כתיבתה לא הושלמה.

זיקתו של החי על המת לספר יונה

בדומה לסיפור "המלבוש" של עגנון, גם החי על המת של מגד מנהל דיאלוג עם ספר יונה. החל משמו של הגיבור – יונס (שם נפוץ שהוא גרסה לועזית לשם העברי יונה), שאפשר לדרוש אותו גם כיונה-נָס המרמז ליונה הנביא שנס מנבואתו, וכלה בשזירת מוטיבים עלילתיים רבים מתוך ספר יונה,⁴⁴ כדוגמת ההפלגה בים, הבריחה לתרשיש, הדיכאון, הנטייה האובדנית, הבריחה לעולם השינה, השרב הכבד, רוח הקדים, חיפוש הצל, הקיקיון והתולעת. להלן נביא שלושה קטעים הממחישים את שילובם של המוטיבים הללו ברומן.

בקטע הראשון – יונס מתאר את הרפיון והעצלות השורים עליו עקב אי יכולתו לעמוד במשימה שקיבל על עצמו. הנטייה לברוח מהמציאות וליפול לדיכאון בולטת בקטע זה: "[...] אותה עצלות מתוך דכדוך שריפתה את ידי מעשות דבר [...] שוכב הייתי שעה ארוכה בחומו של החדר, כבתוך תנור, שוגה בהזיות קרועות וטלואות [...] פתאום נעצב בי לבי על דוידוב, ענן כבד ממלא את ראשי – החוב שלא פרעתי! החוב המצטבר והולך, שלעולם לא אצא ממנו! – אני מתנער בכת אחת, מניח את המיטה בפריעותה, יורד לים, שוחה. מרחיק מן החוף ככל האפשר – הה, מרחקים שאפשר להפליג בהם, להפליג עד תרשיש! – אחר חוזר אל החול, חפוף־ראש, צונח אל ערש, מנמנם והוזה, מנמנם והוזה [...]]" (עמ' 140). כמו יונה הנביא שברח לתרשיש (יונה א, ג), שנטה להירדם (שם א, ה-1), וסבל מהשרב הכבד (שם ד, ח), גם יונס המדוכך סובל מהחום, נוטה לנמנם ולהזות, בורח לים ומפליג עד תרשיש.

בקטע השני – יונס מרגיש אשם על שלא "פרע את חובו" ולא כתב ביוגרפיה על דוידוב. בקטע זה באה לידי ביטוי ההאשמה העצמית ובעקבותיה הנטייה לאובדנות: "רגשי אשמה – אני אומר... מה מידת עמקם? לא אטרף את נפשי בגללם. גם לא אכרע, כמו רסקולניקוב, בלב הכיכר לנשק את האדמה המרופשת, גם אינני אפרים מרגלית עם קנה־האקדה לרקתו, או אוריאל דוידובסקי עם תערגלבים לצוארו. ימים אחרים הם אלה. מחר, או מחרתים, או בעוד חודש קְדֻשִׁים, או כשאסיים לכתוב את ה'יודיו' הזה המשול כחרס לגרד

44 מקום חשוב ברומן תופסות ההקבלות בין שני גיבוריו הראשיים לבין דמויות תנ"כיות. יונס, כאמור, מקביל ליונה הנביא, ואילו דוידוב, האב השכול, מדומה לאברהם שהקריב את בנו. לדברי הולצמן, "מגד הציב את דמויותיהם של יונה ואברהם כשני ארכיטיפים אנושיים מנוגדים: הגיבור המנוכר וחסר האמונה, מול המאמין הגדול". הולצמן מוסיף כי אהדתו של מגד נתונה ליונה. ראו: אבנר הולצמן, לעיל הערה 2, עמ' 110 והערה 9.

בו את עורי, ארד שוב למרתף, אתן בכוס לבי, ואשכח הכל [...] 'רגשי אשמה'! קיקיונות שתולעתקדים מכה אותם בן-יום! רפשושיות שרווח קלה מיבשת אותן בשעתים! ימים אחרים הם אלה" (עמ' 190). המספר עושה שימוש במוטיבים של הקיקיון, התולעת ורוח הקדים מתוך ספר יונה (שם ד, ז-ח). בדומה ליונה הנביא המואס בחייו ומבקש את המוות (שם ד, ג, ח) גם יונס שוקל לטרוף את נפשו (ובדומה לאיוב, גם הוא סובל ומגרד בחרס את בשרו). הוא מזדהה עם שלושה גיבורי תרבות שרגש האשמה הוביל אותם לשקול מעשים אובדניים,⁴⁵ ומצהיר על בחירתו בדרך של שכחה והדחקה ובריחה אל השכרות: "אתן בכוס לבי".

בקטע השלישי – יונס מתאר את החלום הסייטי שהוא חלם לאחר שגילה כי הוא איבד את תיק הרשימות/הראיונות שלו ומאמצי מוצאם לא צולחים. בקטע זה הסבל מהחום הכבד והנטייה להזות הזיות סייטיות בולטת במיוחד: "חזרתי לחדרי, ריק, אבוד. בלילה חלמתי שאני רץ במדרון מראשפינה אל ים כינרת. נכשל באבנים בפיתולים המסוכנים, בא אל חורשה אחת. של מגדל. כמוכה שמש המחפש צל. [...] התעוררתי. קמתי וחיטטתי שוב בתיק, במזודה, בין המלבושים, כאילו היה זה אסימון שהסתתר בסדק". לאחר שהתעורר הוא ממשיך בחיפושיו על רקע אור מתעתע, אור "של כביש נוהר בין קוצים יבשים, ושל שרב מכה בפנים" (עמ' 214-215). בדומה ליונה הנביא שמנסה להימלט מהשרב הכבד ומחפש צל (שם ד, ה-ו), יונס מתאר עצמו "כמוכה שמש המחפש צל".

הדיאלוג בין הרומן החי על המת לסיפור "המלבוש"

הזיקה לספר יונה – עגנון ומגד מצאו בספר יונה דגם ארכיטיפי ובאמצעותו הם עיצבו את גיבוריהם. דמותו של יונה הנביא, שהתקשה לשאת באחריות המוטלת עליו, לא רק באחריות של השליחות הא-לוהית, אלא גם בעצם האחריות הבסיסית של הקיום, דיברה אל ליבם של שני הסופרים הללו. הנביא הדיכאוני הבורח מהשליחות שהוטלה עליו היה עבורם מקור השראה. הם הזדהו עם נטייתו האובדנית של יונה, עם הפאסיביות המלנכולית שלו ועם בריחותיו האבסורדיות אל מצב של עובר ברחם אימו: הבריחה אל בטן האונייה, שיכולה להתפרש גם כשקיעה אל תת-הכרה, הקיום במעי הדגה

45 שלושת הגיבורים הם: רסקולניקוב – מתוך הרומן החטא ועונשו מאת דוסטויבסקי, אפרים מרגלית – מתוך הסיפור "אצל" מאת גנסיין, ואוריאל דיודובסקי – מתוך הרומן בחורף מאת יוסף חיים ברנר.

בין סופר לחייט: הרומן **החי על המת** של אהרן מגד

ומציאת המחסה בצל הקיקיון. דומה כי באמצעות ההדהוד של הבריות הללו הם נתנו ביטוי לקונפליקט שלהם כבני אדם יוצרים, שמצד אחד רוצים להגשים את ייעודם (הספרותי) ומצד שני בורחים מפניו ושוקעים בתרדמה. דמותו של יונה הנביא הייתה מקור הראה עבור סופרים ומשוררים רבים וביצירותיהם של עגנון ומגד הדבר בולט במיוחד. עלילותיו של יונה מהדהדות בכמה מיצירותיהם הנוספות (כגון, בסיפורים "בלבב ימים"⁴⁶ ו"מזל דגים"⁴⁷ מאת עגנון וביפור "הבריחה"⁴⁸ מאת מגד), ומגד אף כתב מסה על ספר יונה⁴⁹ ובכמה מהתבטאויותיו הביע הזדהות עם יונה, שבו הוא ראה את הגיבור התנ"כי הקרוב אליו ביותר.⁵⁰ וכפי שראינו לעיל, גם במאמרו "שש נפשות מחפשות מוצא" הוא עוסק בספר יונה. זאת ועוד, בניגוד לסופרים ומשוררים שיצירותיהם הספרותיות כביכול משחזרות את העלילות המקראיות,⁵¹ הגישה המשותפת לעגנון ולמגד היא של התרחקות מהעלילה המקראית. כפי שראינו לעיל, בדיאלוג שלהם עם התנ"ך הם עושים שימוש במגוון רחב של מוטיבים וסמלים מתוך ספר יונה, אולם הם אינם מספרים מחדש את הסיפורים המקראיים אלא מפליגים מהם למחזות שונים ורחוקים.

בין הסופר לחייט – גיבורו של עגנון וגיבורו של מגד, מתאפיינים שניהם באי-עשייה. החייט אינו מצליח לתפור והסופר אינו מצליח לכתוב. בשתי היצירות מתוארת מציאות סיופית של אדם חרדתי ואובססיבי, שכישלונו – בתיקון הבגד, או בכתובת הספר – מתמיד ומתמשך. אדם המצוי במעין מלכוד עצמי, בדרך ללא מוצא, שממנה הוא מנסה לברוח. כל אחד מהם בורח על

46 ש"י עגנון, "בלבב ימים", אלו ואלו, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ח, עמ' תפה-תקן.

47 ש"י עגנון, "מזל דגים", עיר ומלוואה, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ג, עמ' 602-631.

48 אהרן מגד, הבריחה, הקיבוץ המאוחד, 1962.

49 אהרן מגד, "האדם השותק – ספר יונה", ארץ אבנים: בשבילי הזמן הישראלי – מאמרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשע"א, שער חמישי: פרשיות בתנ"ך (נכלל בפרויקט בן יהודה).

50 ראו: אהרן מגד, "בריחה וחזרה" [1960], בתוך: שולחן הכתיבה: קובץ מאמרים בענייני ספרות, תל-אביב: עם עובד, 1989, עמ' 185-191.

51 ראו: רחל עופר, "עיצוב המיתוס וההתירה תחתיו: עיון בשלוש יצירות ארס פואטיות שנכתבו בהשראת ספר יונה", הדור, השנתון העברי של אמריקה, יא-יב, תשפ"ב, עמ' 177-190. יצירותיהם של ערן ויזל וגיל הראבן, הנידונות במאמר הזה, "מספרות מחדש" את העלילה המקראית של ספר יונה.

רקע שונה. ר' ישראל החייט – בסיפורו של עגנון – בורח על רקע היסדקותה של האמונה הדתית התמימה (הרהוריו האובססיביים מעידים על ספקנותו). ויונס הסופר ברומן של מגד – בורח על רקע היסדקותה של האמונה החברתית לאומית התמימה (משום שהעדויות שליקט ניפצו את האגדה). ר' ישראל החייט ויונס הסופר בורחים שניהם מהיעוד שהציב לכל אחד מהם "אביו" הגדול. החייט בורח מאביו שבשמיים, ויונס בורח מדוידוב, הגיבור הלאומי, המשמש עבורו ועבור בני דורו כעין דמות אב. בכריחה המשותפת להם ניתן לראות השתקפות תמאטית של התפיסה הפרוידיאנית-אדיפאלית של הרולד בלום.

המצב האנושי האקזיסטנציאליסטי – דומה כי בהשראתו של הסיפור "המלבוש", שמגד תיאר במאמרו הנ"ל כסיפור המבטא את "המצב האנושי", הוא עיצב את הרומן שלו. קריאה ברומן החי על המת מעלה את המחשבה שלא רק את גיבורו של עגנון, אלא גם את גיבורו של מגד, ניתן להוסיף לרשימת הדמויות הספרותיות הנתונות "בצינוק המדכא" של הווייטן (כפי שמגד תיאר במאמרו את גיבוריהם של גוגול, דוסטוייבסקי, קפקא ואחרים), החוות את תחושת האיך-מוצא.⁵² זאת ועוד, ברוח דבריו של מגד,⁵³ שלפיהם "המלבוש" הוא סיפור שלכאורה דן בסוגיה דתית, אך למעשה הוא דן ב"מצב האנושי" האקזיסטנציאליסטי, וניתן לצרפו לשורת הסיפורים של גדולי הספרות שעסקו בנושא זה – ניתן לומר שגם את הרומן של מגד עצמו, שלכאורה דן בשאלה חברתית (הנוגעת למתח בין דור החלוצים בעבר לבוהמה הספרותית התל-אביבית בהווה), ניתן לצרף לאותה "שורת סיפורים" (כדוגמת "האדרת" של גוגול, "הגלגול" של קפקא ועוד), שעניינם הוא "המצב האנושי".

מוטיבים שמגד שאב מעגנון – להלן נעמוד על האופן שבו פיתח מגד ברומן שלו את המוטיבים שלקח מסיפורו של עגנון. המוטיב הראשון הוא הפיקדון, והמשפט – ר' ישראל החייט קיבל לידי את המלבוש, המסמל את הנשמה, כ"פיקדון" שהיה עליו לתקנו ולהחזירו לבעליו. גם יונס קיבל לידי "פיקדון", את הזיכרונות והעדויות על דוידוב, שהֶעֱדים השונים הפיקדו בידי, שאותם היה עליו "להחזיר" על-ידי הפיכתם לספר. בשני המקרים הפיקדון לא מוחזר

52 תחושת חוסר המוצא של יונס באה לידי ביטוי, למשל, בדבריו: "הבוקר הייתי אצל פרקליטי. אמר לי שמשפט תביעה אורחית עשוי להימשך גם שנים. לעתים אין רואים כלל את סופו. להרגיע אותי אמר כך, שאין לי מה להיבהל, שיכול אני לסמוך על הדחיות. שוטה זה אינו מבין שכל עוד תלוי משפט זה מעל לראשי, איני יכול להתחיל בשום דבר חדש" (עמ' 229).

לבעליו; הבגד לא תוקן והספר לא נכתב, ועל כך עליהם לעמוד למשפט ולתת את הדין. כשם שר' ישראל החייט מפחד מהצפוי לו ביום דין, ומנסה להימלט מ"עבדי השר", יונס מפחד מפסק הדין שבית המשפט יגזור עליו ומתאר עצמו כ"בעל חוב הנמלט מפני נושיו". חלק משמעותי מעלילת הרומן סובב סביב הישיבות בבית המשפט והשלכותיהן על חייו: "בין כה וכה מוסיפים לתבוע ממני, ללא ויתור, כדיבור, בשתיקה, במבט שואל, או מאשים, אלה שהפקידו בידי מה שהיה להם [...]" (עמ' 229). השימוש בפועל "הפקידו" מהדהד את התפיסה שהנשמה היא כפקידון שהאל מפקיד בגופו של האדם ועל האדם להחזירו מתוקן ונקי בבוא יומו, כפי שמופיע בסיפור המדרשי שהסיפור "המלבוש" מבוסס עליו.⁵⁴

משתי היצירות משתמע כי החשש מפני המשפט הוא "מצב אנושי" תמידי. התביעה לתיקון הבגד בסיפור "המלבוש" מסמלת את התביעה המוסרית-דתית לתיקון מתמיד ויומיומי והחרדה הסיזיפית מפני אי-עמידה בתביעה זו היא בבחינת מצב קיומי קבוע. וברומן החי על המת המשפט המתנהל לאורך הרומן מייצג את תביעתו המתמדת של דור העבר (דוידוב) מדור ההווה (יונס), ומשום כך אין המשפט מסתיים ואולי גם לא יסתיים אף פעם.⁵⁵ כמו בסיפור של עגנון, גם ברומן של מגד החרדה מהמשפט היא בבחינת מצב נפשי סבוך וקבוע שאין ממנו מוצא.

המוטיב השני הוא הבטלנות והנהנתנות – ר' ישראל החייט נוטה להתבטל ולבזבז את זמנו, הוא מבלה באכילה, שתייה, פטפוט עם האישה ושתיית יי"ש בבית המרזח. בעקבות זאת הוא מתקשה להשלים את מלאכתו ולא מסיים את תיקון המלבוש. גם הסופר, גיבורו של מגד, נוטה לבזבז את זמנו. הוא מרבה לבלות בים, או ב"מרתף" בחברת חבריו המשוררים מהבוהמה הספרותית התל-אביבית, הנוהגים להקריא שם את שיריהם, לשתות ולהשתכר.

בסיפורו של עגנון ניכרת עמדה אירונית של הסופר ביחס לגיבורו הבטלן והנהנתן, ועמדה סאטירית ביחס לחברה שבתוכה הוא חי. כך לדוגמה בתיאור גרגרנותו וחיבתו של החייט לכוס היי"ש, ול"קאשיפעני" (המאכל שהוא לא עומד בפניו), או בתיאור יחסו המגוחך כלפי אשתו והשקרים שהוא בודה בפניה "כדי להוכיח צדקתו" (עמ' שיח). עמדתו הסאטירית של עגנון באה לידי ביטוי בתיאור דיוקנה הקריקטורי של החברה היהודית, כפי שעולה מהשיחות הבטלות בעסקי ציבור שמנהל החייט בבית-הכנסת: "התחיל מספר אחר מעשיו של ראש חברת יד חרוצים שהגיעה שעתו לומר לו רד. כיוצא בו גבאי ראשון

54 בבלי, שבת קנב ע"ב.

55 הולצמן, לעיל הערה 3, עמ' 106.

של ביתהכנסת של החייטים, אלא שזה אפשר לסלקו מיד וזה צריכין להמתין עד לשמחת תורה" (עמ' שטו).

גם ברומן של מגד ניכרת עמדה אירונית של הסופר ביחס לגיבורו הבטלן והנהנתן, ועמדה סאטירית ביחס לחברה שבתוכה הוא חי. כגון, באופן שמתוארת התנהגותו הבלתי מוסרית של יונס כלפי אשתו שפרנסה אותו, ולא זו בלבד שהוא לא החזיק לה טובה על כך, אלא הוא אף נפרד ממנה באופן פתאומי ובצורה ערמומית ופוגענית. עמדתו הסאטירית של מגד באה לידי ביטוי בשרטוט דיוקנה הקריקטורי של קבוצת הסופרים התל-אביבית הבוהמית,⁵⁶ חברתו של יונס, המייצגת את ההווה הארץ-ישראלי המסואב.⁵⁷ המוטיב השלישי הוא מוטיב האל-חזור – בסיפורו של עגנון החייט מכתים את הבגד כאשר הוא אוכל, ויורד לנהר לכבסו ומשם כבר אין לו דרך חזרה עד שהוא מוצא את מותו. בהשראת הסיפור של עגנון, גם ברומן של מגד ישנה נקודת אל-חזור המביאה לכישלון: יונס מאבד את תיק הראיונות שערך על דוידוב, ונראה שכאן כבר נסתם הגולל ואין לו דרך חזרה.

שאלה מעניינת היא אם הכתמת הבגד או איבוד הרשימות-הראיונות הם מעשים מודעים או לא. מסיפורו של עגנון משתמע כי החייט לא הצליח במלאכת התיקון מאחר שמשוה פנימי עמוק, תתימודע, עיכב בעדו. דומה כי באופן תת-הכרתי הכתמת הבגד נעשתה מתוך אותה התנגדות פנימית לתיקונו. ברומן של מגד השאלה אם איבוד הרשימות הוא מעשה מודע או לא, עולה בגלוי בפתיחת פרק לו, הנושא את הכותרת "עניין איבוד הרשימות": "איבוד מדעת, כמוכן! – מחייך הקורא המשכיל. כן, גם אני קראתי את פרויד" (עמ' 211). ובהמשך: "איבוד מדעת – אומר הקורא הפיקח, המשכיל. אבל אילו ראה ללבי באותם רגעים, כשישבתי לבדי בחדר, בדמדומים, נקי מכל נכסי, עמל של חודשים, זכרונות של עשרים ושבעה איש, ימי חייו של אדם [...] (עמ' 214). המספר כביכול מנסה להכחיש את מה שהוא משער שקוראיו סבורים. ובסיומו של הרומן יונס מכריז: "הרוח, אם תמצא את מגילת דוידוב, מתגוללת דפים-דפים קרועים ומקומטים אישם על-פני הארץ... – אל תחזירם

56 גרשון שקד קובע כי החי על המת הוא גם "סאטירה המציגה את התגוננותו של הממסד הספרותי הישן מפני ממסד ספרותי חדש". ראו: גרשון שקד, "החכם על הכסיל" (לעיל הערה 13), עמ' 166.

57 יש להוסיף כי ביחס לעבר הארץ-ישראלי החלוצי המפואר, מובעת ברומן עמדה אמביוולנטית המשלבת בין הערצה כלפי דור הנפילים, בוני הארץ ומיישביה, ובין עמדה סאטירית כלפי מי שהתברר שתוכו לא היה כבדו (דוידוב). שתי הדמויות הללו (דוידוב ויונס) רחוקות מרחק רב מהדימוי המקובל של הגיבור הצבר האופייני לספרות "דור תש"ח". בעניין זה ראו: הולצמן, לעיל הערה 3, עמ' 108.

אלי! מוטב שתפרחנה האותיות משתגענה אלי! ... רוצה אני להיות אדון לעצמי. אני רוצה מנוחה" (עמ' 229).

המוטיב הרביעי הוא אימה מפני סמכות עליונה – החייט העגנוני מרגיש חרד ומאויס מפני הסמכות הדתית המיוצגת עלידי השר ועבדיו. גם יונס, גיבורו של מגד, חש חרד ומאויס. חרדתו היא מפני הסמכות החברתית משפטית המיוצגת עלידי התובע ועורכי־הדין. תיאור חרדתו של יונס משליחי בית־המשפט ברומן של מגד מזכיר את תיאור חרדתו של החייט מעבדי השר בסיפורו של עגנון (בקטע הנושא אופי סוריאליסטי). בשני המקרים נשמעים קולות; קול צעדיהם של השליחים וקול הקשור בדלת, המזעזעים את האדם ה"נתבע" המאויס. בסיפור של עגנון: "נשמע קול רעש ונשמע קול רגלים וקול הנפת מגלבים. אפילו מי שאין תובעין מידו כלום קול שכזה היה מבעיתו, כל שכן זה שידוע שבאים אצלו. נשמע קול בעיטה בדלת ונכנסו עבדי השר. מקולם נבעת [...] "(עמ' שו-שוז). וברומן של מגד: "הבוקר התעוררתי מקול צעדים רבים עולים במדרגות. שוב אותה חרדה: שלוחי בית המשפט? מלאכי בית ההוצאה? פקידי המס? דלת הגג נצטוחה על צירה החלוד [...] "(עמ' 221). הן בסיפורו של עגנון והן ברומן של מגד האימה מפני הסמכות העליונה מלווה בתיאור של מקום "צר ודחוק". במאמרו "שש נפשות מחפשות מוצא", שהוזכר לעיל, מגד מציין כי תמונת הבאתו של החייט לבית השר "דומה לתמונות הקפקאיות הטיפוסיות: ציפייה ממושכת במסדרון, במקום צר ודחוק; ציפייה לחסדי הסמכות העליונה; עבדים קשים ואכזרים המתעללים בו ומשפילים אותו; עמידה בפיק ברכיים בפני השר עצמו; התנצלות שאינה התנצלות; נזיפה שאין אחריה סליחה"⁵⁸. גם ברומן של מגד ישנן כמה סצנות המזכירות תמונות מעין אלו, כגון כאשר המספר מתאר את הציפייה הממושכת במסדרונות בית־המשפט ואת התמרונים המשפטיים הפתלתלים שעורכי הדין נוקטים בהם כאשר הם מנסים לפרש לטובתם את פרטי החוזה המשפטי (כגון בעמ' 55-60).

פרשנות ארס־פואטית

קווי הדמיון בין הסיפור "המלבוש" של עגנון לרומן החי על המת של מגד שעליהם הצבענו (הזיקה המשותפת לספר יונה, הדמיון באופיים של הגיבורים, "המצב האנושי" המתואר והמוטיבים המשותפים), מעידים על הדיאלוג המתקיים בין שתי היצירות ומחזקים את ההנחה כי הרומן של מגד הושפע מהסיפור של עגנון. למעשה, החי על המת של מגד מהווה מעין פרשנות

ספרותית של "המלבוש" בכיוון הארס־פואטי, שמגד עצמו התווה בדברים שכתב במאמרו על "המלבוש": "המלאכה שלא נשלמה היא מלאכת הסופר עצמו [...]". כאמור, מהות ההשפעה של עגנון על מגד מתבררת עם קריאת הפרשנות שלו על "המלבוש", שהתפרסם פחות או יותר באותה תקופה שבה התפרסם החי על המת. מרתק לעמוד על הקשר בין מגד הפרשן הספרותי למגד הסופר: הרומן החי על המת הוא למעשה מימוש ספרותי־יצירתי של הפירוש הארס־פואטי שלו לסיפור "המלבוש". מגד הושפע אפוא מסיפורו של עגנון והיסוד הארס־פואטי שהוא חידש ופיתח ברומן שלו אפשר לו לבטא את קולו העצמי המקורי.

המרד באב הספרותי והאלטרנטיבה שמגד מציע

בצד הדמיון בין גיבור "המלבוש" של עגנון לגיבור הרומן החי על המת של מגד, שעליו הצבענו לעיל, ישנו הבדל משמעותי ביניהם. כאמור, שני הגיבורים מתאפיינים באי־עשייה ובמובן מסוים יונס אכן איננו מסוגל לפעול. הוא לא כותב על דוידוב, מאבד את הרשימות וכו'. אולם, ניתן לראות את אי־העשייה שלו כמרד. הוא מתנגד לשקר שבמיתוס על דוידוב, ובסופו של דבר הוא כן כותב ספר החושף את השקר. הכישלון שלו ביצירת הטקסט המוזמן, הבלתי אותנטי, הוא הבסיס להצלחה שלו ביצירת טקסט חדש, אותנטי, עצמאי ומשמעותי. לעומת זאת, גיבורו של עגנון אינו מצליח לחלץ את עצמו ובסופו של דבר הוא מובל אל מותו מתוך סבל וייסורים.

בעוד סיפורו של עגנון משרטט דמות של גיבור אקזיסטנציאליסטי שחיינו מסויטים וחסרי מוצא, וסופם מוות חסר משמעות (בטביעה), הרומן של מגד משרטט דמות הפוכה, של גיבור אקזיסטנציאליסטי, הסובל, אך מצליח לבטא את המרד שלו. הטקסט שהוא כותב, הנסוב על הכישלון שלו לכתוב את הטקסט שהוזמן ממנו על־ידי הממסד ההגמוני־האידיאולוגי, משקף את הצלחתו לממש בסופו של דבר את שליחותו.

ברוח דבריו של הרולד בלום שבהם פתחנו, ניתן לראות את מערכת היחסים שבין שני הסופרים – מגד ועגנון – בהקשר הפרוידיאני, כמאבק טיפוסים של "בן" ב"אביו", של סופר שחי במחיצתו של סופר גדול והושפע ממנו, אך ברזמנית גם נאבק ומרד בו.⁵⁹ דומה כי המרד של יונס, המתבטא בעצם כתיבת הרומן החושף את השקר שבמיתוס על דוידוב, משקף את המרד של מגד בעגנון.⁶⁰

59 ראו: הרולד בלום, חרדת ההשפעה, לעיל הערה 4, עמ' 20–23.

60 לפי המונחים של הרולד בלום, מגד מפעיל כאן מנגנון של "השלמה" ו"אנטיזה" ביחס לעגנון. ראו לעיל, בסעיף "השפעה ספרותית ואינטר־טקסטואליות".

מצד אחד הוא צועד בעקבותיו של אביו הספרותי-הגדול בתיאור המציאות האקזיסטנציאליסטית חסרת הפשר. כאמור, במובנים רבים גיבורו מזכיר את גיבורו של עגנון, הבריחה מהעצמי ומהגשמת הייעוד משותפת לשניהם, וכך גם הנטייה הדיכאונית, רגש האשמה, תחושת הנרדפות ועוד. ומצד שני, מגד מראה שניתן להיחלץ מהמציאות חסרת המוצא. בניגוד לחייט העגנוני ששקע עד כדי טביעה בהוויה האבסורדית, הסופר המגדי הצליח לייצר משמעות מול האבסורד. ביצירתו של הסופר ה"בן" יש מעט מן הנחמה, הנעדרת מיצירתו של הסופר ה"אב".⁶¹

באמצעות ה"מרד" שלו, מגד מציב אלטרנטיבה לטקסט של עגנון; מיצירתו משתמע כי בכוחה של הכתיבה הספרותית-אומנותית לייצר משמעות במציאות אבסורדית, חסרת פשר ומוצא.

סיכום

היסוד המרכזי בסיפור "המלבוש" שהשפיע על מגד הוא הקיום חסר המוצא והאובססיבי של הגיבור המייצג את "המצב האנושי" האקזיסטנציאליסטי של אדם שבורח מעצמו ומשליחותו. עם זאת, מגד חותר תחת תפיסתו האקזיסטנציאליסטית הפסימית הטוטלית של עגנון ומציע אלטרנטיבה; בכוחן של הספרות והאומנות לייצר משמעות מול האבסורד. הגיבור האקזיסטנציאליסטי של מגד נבנה כדמות נגד או כדמות מהופכת לגיבורו האקזיסטנציאליסטי של עגנון. בעוד גיבורו של עגנון טובע במצולות ים ומוצא את מותו, גיבורו של מגד כותב ספר. במובן זה, גיבורו של מגד דומה יותר ליונה הנביא מאשר גיבורו של עגנון. שכן, למרות הצהרותיו של יונה כי הוא מעדיף את מותו על חייו, בסופו של דבר הוא ניצל ואף ניבא על נינווה. במאמרו "שש נפשות מחפשות מוצא" מגד מתאר את הכתיבה הספרותית כ"שליחות" שהפקדה בידי הסופר מטעם ההשגחה העליונה, כ"תפקיד שיש בו מן הקדושה".⁶² ומתוך הרומן שכתב משתמע שאכן, הכתיבה הספרותית היא בבחינת הגשמת "שליחות". זאת, כמובן, בתנאי שהיא אותנטית ואיננה "טקסט מזומן", בלתי עצמאי, מזויף (כמו הביוגרפיה שיונס גיבורו של מגד, נתבקש לכתוב ולא כתב). בסיום מאמרו ה"נ", באה לידי ביטוי גישתו של מגד

61 אומנם עגנון, הסופר שמאחורי הקלעים, כותב סיפור על החייט, אולם החייט עצמו מת מוות חסר משמעות. לכן, בסיפור "המלבוש" של עגנון הכתיבה הספרותית איננה בבחינת "פתרון" או "גאולה" לסבלו האקזיסטנציאליסטי של הגיבור הסובל.

62 ראו: אהרן מגד, "שש נפשות", ב (לעיל הערה 21), עמ' 145.

רחל עופר

ביחס למשמעות הגואלת שיש לספרות ולאומנות המגשימות ייעוד. לדבריו, כל הגיבורים האקזיסטנציאליסטיים שבהם הוא עסק, הם גיבורים נרדפים ומושפלים, המחפשים מפלט בבריחתם. אבל, הוא טוען, אם לנפשותיהם ישנה "גאולה כלשהי" או "חצי נחמה" – כלשונו, "הרי היא בויכוח כְּאֶבֶן ביצירה האמנותית".⁶³